

ERFGOED BRUSSEL

N°013

DECEMBER 2014

DOSSIER CULTUSGEBOUWEN

VARIA

Oude liften, jong erfgoed

De Parking '58 in Brussel

EEN PUBLICATIE VAN BRUSSEL STEDELIJKE ONTWIKKELING

DE VOORMALIGE SINT-NIKLAASKERK IN NEDER-OVER-HEEMBEEK

RESTAURATIE VAN EEN ONTWIJDE KERK
DIE SINDS 75 JAAR EEN CULTURELE
FUNCTIE VERVULT

MARIE-NOËLLE MARTOU
ARCHITECTE, CEL HISTORISCH
ERFGOED - DEPARTEMENT
STEDENBOUW, STAD BRUSSEL

Sint-Niklaaskerk in Neder-over-Heembeek.
Detail van de toren na restauratie
(A. de Ville de Goyet, 2014 © GOB).

DE VOORMALIGE SINT-NIKLAASKERK VAN DE PAROCHIE OVER-HEEMBEEK, WAARVAN DE OORSPRONG TERUGGAAT TOT DE 12DE EEUW, WERD IN DE EERSTE HELFT VAN DE 18DE EEUW HERBOUWD. BIJ DIE GELEGENHEID WERD IN 1739 EEN NIEUWE BAROKGEVEL OPGETROKKEN². Op het einde van de 19de eeuw kwam het tot een fusie tussen de twee dorpen Neder-Heembeek en Over-Heembeek. De nieuwe gemeente, die kort daarna – in 1921 – bij Brussel zou worden aangehecht, telde voortaan twee kerken. De sterke bevolkingstoename deed de Brusselse gemeenteraad in 1927 besluiten een grotere kerk te bouwen, halfweg tussen de twee oude gebedshuizen in: de Sint-Pieter-en-Sint-Pauluskerk. In 1939 werd de Sint-Niklaaskerk ontwijd en in gebruik genomen als museum voor volkskunde. Een jaar later, op 14 maart 1940, werd ze als monument beschermd.

Vanaf de jaren 1960 werd het gebouw beheerd door de vzw Onze Kunst – l'Art chez nous (vandaag vzw Cultureel Centrum van Brussel – Centre culturel de Bruxelles), die geregeld lokale tentoonstellingen en manifestaties organiseerde. Om het gebouw polyvalenter te maken werden begin jaren 2000 bepaalde interventies, voornamelijk van technische aard, uitgevoerd, waardoor de oorspronkelijke kerkruimte verkleinde. Tussen 2007 en 2009 liet de Cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel een aantal voorstudies uitvoeren (plaatsbeschrijving, historische studie, studie van de polychromie,...) als voorbereiding voor de restauratie en herinrichting van het cultureel centrum waarbij de leesbaarheid van het oorspronkelijke gebouw zou worden hersteld en tegelijk het comfort van de bezoekers zou gegarandeerd worden.

De Stad Brussel gaf opdracht voor de uitvoering van deze werken, die van start gingen op het feest van Sint-Niklaas in 2012. De restauratie van het gebouw moest de oude beschermde kerk respecteren door op zo discreet mogelijke wijze nieuwe voorzieningen (verwarming³, verlichting) te integreren en de verschillende volumes,

materialen en decoratieve elementen weer volledig tot hun recht laten komen. Om dit te realiseren en de ingrepen op het beschermde gebouw tot een minimum te beperken, werd het vlakbij gelegen vroegere jeugdhuis Utopia (dat na een brand volledig herbouwd moest worden) in het project opgenomen om daar de noodzakelijke verplaatsbare technische infrastructuur in onder te brengen, evenals de onthaalruimte, de foyer, de vestiaires, het sanitair en een bar.

Restauratie van de buitenmantel

Om het gebouw te beschermen tegen waterinfiltratie en het publiek te behoeden voor vallende stenen, werd besloten de buitenmantel van de kerk te restaureren. De dakbedekking en de dakkap kwamen eerst aan de beurt. Alle leien werden verwijderd, het hout werd behandeld tegen houtzwam en sommige stukken van het dakbeschoot en de kap werden vervangen (afb. 1). Sommige uiteinden van balken in de toren, die sterk verrot waren, werden

Afb. 1
Restauratie van het dak en het gebinte (© CHESB 2013).

met hars verstevigd. Om het onderhoud te vergemakkelijken werden nieuwe haken en krammen op het dak aangebracht, tot aan de klokvormige bekroning van de toren. Er werd ook een bliksemafleider geplaatst die beantwoordt aan de huidige normen. Een nieuwe koperen haan, ontworpen en uitgevoerd in de stijl van de bestaande haan en bekleed met bladgoud, troont voortaan op de torenspits (afb. 2). Het mechanisme van het uurwerk werd volledig herzien en de wijzerplaten kregen opnieuw een laagje bladgoud zoals vroeger (afb. 3). Onder het dak werden ter hoogte van de hanenbalken loopbruggen geplaatst met ladders die toegang verlenen tot de verschillende dakkapellen.

Daarna werden de gevels gereinigd, die hoofdzakelijk bestaan uit Lediaanse zandsteen van het Balegemtype (afb. 4). Deze stenen lijken afkomstig te zijn van een groeve dichtbij de kerk aangezien gelijkaardige stenen aangetroffen werden bij graafwerken op de aanpalende bouwplaats van het jeugdhuis Utopia. De gevels waren opgevoegd met diverse materialen, waaronder heel wat cement. Alleen de oorspronkelijke kalkvoegen werden behouden. De andere werden uitgekapt en opnieuw gevoegd op de oude wijze. Dit was een zeer secuur en tijdrovend werk. De voorgevel bestond uit gekanthoude stenen met zeer dunne voegen, de andere gevels uit breukstenen. De voorgevel was er slechter aan toe dan de rest van de buitenmantel: er hadden struiken wortel geschoten, stenen waren losgekomen en de delen met lijstwerk en gebeeldhouwde elementen, zoals de frontons en het jaartal, waren sterk verweerd (afb. 6). De verpoederde stenen werden hersteld met pleistermortel. In het metselwerk werden enkele muurankers gestoken en op een paar plaatsen werden stenen vervangen. Hiervoor werd lokale steen afkomstig van naburige opgravingen gebruikt. De breukstenen van de andere gevels waren in goede staat, alleen de kroonlijsten, de druiplijsten, de vensterboorden en de steunberen moesten hier en daar worden gerepareerd of lokaal vervangen. De leistenen bedekking van de steunberen was niet origineel en werd vervangen door een bekleding in lood.

De oude vensters met hun metalen kozijnen waren niet gedocumenteerd in het archief, maar stonden afgebeeld op foto's uit het begin van de 20ste eeuw. Over deze vensters ontstond heel wat discussie. Nadat de cementering die de afgeschuinde stenen dagkanten verborg was verwijderd, bleek dat de metalen ramen niet in de vensteropeningen pasten en een speling tot wel 5 cm breed lieten. Bij de demontage van een van de vensters werden sporen

van de vroegere ijzeren dwarsroedes teruggevonden. Deze gaven duidelijke aanwijzingen over de oorspronkelijke doorsneden, de verdelingen van de glasramen en zelfs de dikte en plaats van de vroegere sponning. Op basis van deze informatie zullen nieuwe glasramen vervaardigd worden. Hiervoor wordt gebruik gemaakt van gelaagd glas, meer als beschermende maatregel tegen vandalisme dan om redenen van thermische isolatie.

Interieurinrichting van het cultureel centrum

De werkzaamheden binnen begonnen met de verwijdering van alle technische installaties die de ruimte opvulden: verwarmingsbuizen en diverse infrastructures. Een nieuw systeem met vloerverwarming werd geïnstalleerd, ter aanvulling van de oude verwarmingsketel met gepulseerde lucht die in de toekomst voor de nodige vloerverwarming zal zorgen bij grote koude (afb. 5). Het nieuwe verwarmingssysteem (in de ondervloer aangebrachte spiraalbuizen) wordt aangevuld met platen in gegalvaniseerd staal die een gelijkmatige warmteverspreiding bevorderen. De vloerverwarming biedt het voordeel dat ze de risico's van barsten vermindert in de oude tegels die werden weggenomen en teruggeplaatst. Deze techniek maakt het namelijk mogelijk uitzettingsvoegen aan te brengen waar men wenst, wat in dit geval onmisbaar was aangezien de oude tegels bestaan uit stenen van verschillende formaten en oorsprong. De samenstelling van dit patchwork, gecombineerd met nieuwe tegels op plaatsen waar de oude gebroken waren, werd met speciale aandacht en zorg uitgevoerd (afb. 6).

Wat de thermische eigenschappen van het gebouw betreft, werd de nieuwe vloerverwarming geplaatst op een isolatielaag van platen in polyurethaan van acht centimeter dik. Om warmteverliezen naar het dak toe te vermijden werden de bakstenen gewelven

eveneens bekleed met cellulosevlokken die in vochtige toestand werden ingeblazen en aanvullend behandeld met boorzout (voor vuurbestendigheid). Onder de diverse werkzaamheden binnen vermelden we het terugplaatsen van de deuren aan de ingangsluis, de restauratie van het schrijnwerk en de lambrizeringen, het herschilderen van de muren in heldere tinten en het vrijmaken van oude zuilen om ze opnieuw leesbaar te maken. Verwijderbare verduisteringspanelen zullen op de nieuwe dwarsroedes van de glasramen kunnen worden bevestigd.

Enkele vloercontactdozen en de verplichte brandsignalisatie zullen het mogelijk maken de ruimte in overeenstemming met de veiligheidsvoorschriften te gebruiken voor culturele manifestaties. De oorspronkelijke volumes zullen hiermee in eer worden hersteld. Vijf grote eigentijdse luchters in kroonvorm, op halve hoogte gehangen, zullen de oorspronkelijke functie van het cultuurcentrum in herinnering brengen.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. MEGANCK, M. en GUILLAUME, A. (red.), *Brussel. Neder-Over-Heembeek* (Atlas van de archeologische ondergrond van het Brussels Gewest 23), Brussel, 2011, p. 65-66.
2. DEMEURE, Q., *Le Centre Culturel de Neder-Over-Heembeek – Étude historique*, Stad Brussel, 2009.
3. Tijdens de installatie van de vloerverwarming zijn archeologische opgravingen uitgevoerd door de Directie Monumenten en Landschappen. Hierbij is een aanzienlijke hoeveelheid waardevol archeologisch materiaal aan het licht gekomen en geïnventariseerd. De vondsten worden nog geanalyseerd door het archeologisch laboratorium van de Directie Monumenten en Landschappen (<http://www.bruxelles.be/artdet.cfm/7931/Fouilles-a-l'eglise-Saint-Nicolas-de-Neder-Over-Heembeek>).

▲ 2

▲ 3

▶ 4

▲ 5

▼ 6

Afb. 2

Gerestaureerde koperen haan op de top van de toren (© CHESB 2013).

Afb. 3

Wijzerplaten gerestaureerd met bladgoud (© CHESB 2013).

Afb. 4

Reiniging van de kerkgevel (A. de Ville de Goyet, 2014© GOB).

Afb. 5

Werken voor de plaatsing van het nieuwe vloerverwarmings-systeem (© CHESB 2014).

Afb. 6

Werken voor de vervanging van de tegelvloer (© CHESB 2014).

Technische fiche van het cultureel centrum

Reconstructiedatum van het gebouw: 1708-1740

Bouwdatum van de huidige voorgevel: 1739

Begindatum van de lopende renovatiewerkzaamheden: eind 2012

Kostprijs van de werkzaamheden: 952 600 EUR ZBTW

Opdrachtgever: Stad Brussel – Departement Cultuur

Bouwmeester: Stad Brussel – Departement Stedenbouw – Cel Historisch Erfgoed

Subsidies: Gewestelijke Overheidsdienst Brussel – Brussel Stedelijke Ontwikkeling – Directie Monumenten en Landschappen (80% op de subsidieerbare werken)

Aannemingsbedrijf: RENOTEC

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Jean-Marc Basy, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Murielle Lesecque,
Cecilia Paredes, Brigitte Vander Bruggen
en Anne-Sophie Walazyc.

EINDREDACTIE IN HET NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE IN HET FRANS

Stéphane Demeter

SECRETARIAAT VAN REDACTIE

Murielle Lesecque

COORDINATIE VAN ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

COORDINATIE VAN DE DOSSIER

Stéphane Demeter

AUTEURS/ REDACTIONELE MEDEWERKING

Thomas Coomans, Olivia Bassem,
Johan Bellaert, Jérôme Bertrand,
Céline Cheron, Stéphane Demeter,
Paula Dumont, Diane Gustin,
Marianne Hiernaux, Reinout Labberton,
Harry Lelièvre, Marie-Noëlle Martou,
Marc Meganck, Muriel Muret,
Sven Stercken, Stephan Van Bellingen,
Steven Van Bocxlaer Johan Van Dessel,
Valérie Vermandel, Eva Weyns.

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels,
Data Translations Int.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Harry Lelièvre, Stephan Van Bellingen en
de leden van het redactiecomité

VORMGEVING

The Crew Communication

DRUK

Dereume Printing

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen.
bpeb@sprb.irisnet.be

BEDANKINGEN

Philippe Charlier, Emanuelle de Sart,
Farba Diop, Manja Vanhaelen.

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Arlette Verkruyssen, directeur-generaal
van Brussel Stedelijke Ontwikkeling/
Gewestelijke overheidsdienst Brussel,
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel.

De artikelen zijn gepubliceerd onder de
verantwoordelijkheid van de auteurs.
Alle rechten voor het reproduceren,
vertalen of herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Directie Monumenten en Landschappen –
Cel Sensibilisatie
CNN – Vooruitgangstraat 80, 1035 Brussel
<http://www.monument.irisnet.be>
broh.monumenten@gob.irisnet.be

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen om
alle reproductierechten te betalen toch nog
gerechtigden zijn die niet gecontacteerd
werden, dan worden zij verzocht zich
kenbaar te maken bij de Directie
Monumenten en Landschappen van het
Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

LIJST MET AFKORTINGEN

AAM – Archives d'Architecture Moderne
ARB – Académie royale de Belgique
DCBSO – Documentatiecentrum van
Brussel Stedelijke Ontwikkeling
DML – Directie Monumenten en
Landschappen
GOB – Gewestelijke Overheidsdienst
Brussel
KBR – Koninklijke Bibliotheek van België
KIK-IRPA – Koninklijk Instituut voor het
Kunstpatrimonium / Institut royal du
Patrimoine artistique
KMKG – Koninklijke Musea voor Kunst
en Geschiedenis
SAB – Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2014/6860/028

Cette revue paraît également en Français
sous le titre *Bruxelles Patrimoines*.